

Phát triển du lịch cộng đồng góp phần xóa đói giảm nghèo theo hướng bền vững

1. Dẫn nhập

Hiện nay du lịch cộng đồng đang được coi là loại hình du lịch mang lại nhiều lợi ích phát triển kinh tế bền vững nhất cho cư dân bản địa. Du lịch cộng đồng không chỉ giúp người dân bảo vệ tài nguyên môi trường sinh thái, mà còn bảo tồn và phát huy những nét văn hoá độc đáo của địa phương. Việt Nam có nhiều tiềm năng về cảnh quan thiên nhiên, giá trị về lịch sử, văn hóa bản địa của các dân tộc, tập tục và lối sống, văn hóa ẩm thực phong phú của các vùng miền là cơ sở để phát triển mạnh loại hình du lịch cộng đồng.

Du lịch cộng đồng thường được hiểu là hoạt động của một cộng đồng dân cư tham gia làm du lịch. Hoạt động này bắt đầu là tự phát ở những nơi có các danh lam thắng cảnh, di tích lịch sử hấp dẫn du lịch mà dân cư tại chỗ tham gia vào phục vụ nhu cầu của du khách. Một thực tế thường diễn ra là các doanh nghiệp đưa/dẫn khách đến phần lớn là khai thác tiềm năng địa phương chứ chưa chú trọng đến lôi kéo cộng đồng cư dân địa phương cùng làm du lịch. Khi phân chia lợi ích, đôi khi quyền lợi giữa doanh nghiệp và cộng đồng không thống nhất, phần thiệt thòi thường thuộc về phía cộng đồng, dẫn đến bất trắc và làm cho du khách không hài lòng.

Để phát triển du lịch cộng đồng theo hướng bền vững rất cần phải phát huy được yếu tố tích cực, hạn chế và giảm thiểu mặt tiêu cực. Muốn vậy cần phải có chiến lược phát triển du lịch theo hướng bền vững, chú trọng tăng cường tính văn hóa trong hoạt động du lịch. Định hướng đúng đắn phát triển du lịch nói chung và từng địa phương nói riêng dưới góc độ này là tập trung phát triển du lịch cộng đồng theo hướng du lịch văn hoá, lịch sử, sinh thái; nhằm đạt đồng thời hiệu quả kinh tế và xã hội, giữ vững an ninh chính trị, trật tự an toàn xã hội, bảo vệ được môi trường, giữ gìn và phát huy bản sắc văn hoá dân tộc. Hoạt động du lịch cộng đồng phải làm giàu thêm bản sắc và truyền thống dân tộc, làm đẹp thêm cảnh quan môi trường, ngăn chặn không cho các tiêu cực và tệ nạn xã hội xâm nhập vào hoạt động kinh doanh.

2. Du lịch cộng đồng

2.1. Quan niệm

Quan niệm về du lịch cộng đồng được đưa ra khác nhau do vị trí của du lịch dựa vào cộng đồng tùy theo góc nhìn, quan điểm nghiên cứu. Theo Nicole Hausle và Wolfgang Strasdas (2009) cho rằng: “*Du lịch cộng đồng là mô hình phát triển du lịch trong đó chủ yếu là người dân địa phương đứng ra phát triển và quản lý. Lợi ích kinh tế có được từ du lịch sẽ đọng lại nền kinh tế địa phương*”. Quan niệm trên nhấn mạnh đến vai trò chính của người dân địa phương trong vấn đề phát triển du lịch ngay trên địa bàn quản lý.

Viện Miền núi cho rằng: “*Du lịch cộng đồng là nhằm bảo tồn tài nguyên du lịch tại điểm du lịch đón khách vì sự phát triển du lịch bền vững dài hạn. Du lịch cộng đồng khuyến khích sự tham gia của người dân địa phương trong du lịch và có cơ chế tạo các cơ hội cho cộng đồng. Du lịch cộng đồng là một quá trình tương tác giữa cộng đồng (chủ) và khách du lịch mà sự tham gia có ý nghĩa của cả hai phía mang lại các lợi ích kinh tế, bảo tồn cho cộng đồng và môi trường địa phương*”

Có thể khái quát, *du lịch cộng đồng là một mô hình phát triển du lịch, trong đó cộng đồng dân cư là người cung cấp các sản phẩm dịch vụ cho khách du lịch. Cộng đồng dân cư cũng chính là người có trách nhiệm bảo vệ tài nguyên du lịch và họ được chia sẻ các nguồn lợi kinh tế do phát triển du lịch tạo ra. Phát triển du lịch cộng đồng sẽ tạo ra thêm công ăn việc làm và tăng thêm thu nhập cho cộng đồng dân cư bản địa, góp phần cho việc xóa đói giảm nghèo của địa phương.*

Xét về bản chất, du lịch cộng đồng là một loại hình du lịch do chính cộng đồng người dân phối hợp tổ chức, quản lý và làm chủ để đem lại lợi ích kinh tế và bảo vệ được môi trường chung, thông qua việc giới thiệu với du khách các nét đặc trưng của địa phương (phong cảnh, văn hoá...). Mô hình du lịch cộng đồng tạo điều kiện cho du khách trải nghiệm cuộc sống của người dân bản địa với những sinh hoạt rất đời thường và những món ăn dân dã đậm chất địa phương. Ngoài ra, mô hình du lịch bền vững này góp phần thúc đẩy các chiến lược xóa đói giảm nghèo, tạo ra sinh kế đồng thời khuyến khích vai trò của người dân bản địa trong việc hình thành các sản phẩm du lịch đặc trưng và bảo tồn, phát huy các giá trị truyền thống văn hóa cũng như các di sản thiên nhiên tại địa phương.

Đặc điểm của du lịch cộng đồng như sau:

1) *Du lịch cộng đồng đảm bảo văn hoá, thiên nhiên bền vững*: Du lịch cân bằng với các tiêu chuẩn kinh tế, văn hoá xã hội và môi trường; nguồn tài nguyên thiên nhiên và văn hoá được khai thác hợp lý; bảo vệ môi trường sinh thái cảnh quan; bảo tồn được môi trường văn hoá. Du lịch cộng đồng là cách tốt nhất vừa làm du lịch vừa giữ gìn bản sắc văn hoá, sử dụng dịch vụ tại chỗ, phát triển văn hoá, tôn trọng văn hoá địa phương, du lịch cộng đồng thúc đẩy nghề nghiệp truyền thống phát triển và giữ gìn bản sắc văn hoá; cần có người dân địa phương tham gia để dân có ý thức bảo vệ tài nguyên môi trường, giáo dục nâng cao nhận thức bảo vệ môi trường sinh thái, bản sắc văn hoá, vệ sinh cộng đồng.

2) *Du lịch cộng đồng cần có sở hữu cộng đồng*: Cộng đồng là chủ thể quản lý di sản dân tộc, có phong cách và lối sống riêng cần được tôn trọng; cộng đồng có quyền sở hữu các tài nguyên và do vậy có quyền tham gia vào các hoạt động du lịch.

3) *Thu nhập từ du lịch cộng đồng cần giữ lại cho cộng đồng*: Lợi nhuận thu được từ du lịch được chia sẻ công bằng cho cộng đồng để bảo vệ môi trường; cộng đồng thu lợi nhuận và lợi ích kinh tế trực tiếp để tái đầu tư cho địa phương ngoài hỗ trợ của Chính phủ.

4) *Du lịch cộng đồng góp phần nâng cao nhận thức cho cộng đồng*: Nâng cao trình độ chuyên môn nghiệp vụ, bảo vệ môi trường và bảo tồn hệ sinh thái; nâng cao ý thức bảo vệ di sản văn hoá cộng đồng, chống các trào lưu du nhập.

5) *Du lịch cộng đồng cần tăng cường quyền lực cho cộng đồng*: Du lịch cộng đồng là do cộng đồng tổ chức quản lý; du lịch cộng đồng là thúc đẩy, tạo cơ hội cho cộng đồng tham gia nhiệt tình vào phát triển du lịch; cộng đồng dân cư được trao quyền làm chủ, thực hiện các dịch vụ và quản lý phát triển du lịch.

6) *Du lịch cộng đồng cần tăng cường hỗ trợ của các tổ chức phi chính phủ và cơ quan nhà nước*: Hỗ trợ kinh nghiệm và vốn đầu tư; hỗ trợ về cơ sở vật chất và ưu tiên về các chính sách cho cộng đồng trong việc phát triển du lịch và phát triển cộng đồng.

Hiện nay có nhiều tên gọi khác nhau có liên quan đến du lịch cộng đồng như: Du lịch dựa vào cộng đồng (Community-Based Tourism); Phát triển cộng đồng dựa vào du lịch (Community-Development in Tourism); Du lịch sinh thái dựa vào cộng đồng (Community-Based Ecotourism); Du lịch có sự tham gia của cộng đồng (Community-Participation in Tourism); Du lịch núi dựa vào cộng đồng (Community-Based Mountain Tourism). Tuy tên gọi khác nhau nhưng có một số vấn đề cơ bản giống hoặc tương đồng về phương pháp tổ chức, địa điểm, mục tiêu vị trí tổ chức phát triển du lịch và cộng đồng.

2.2. Tác động của du lịch lên cộng đồng

2.2.1. Tác động theo hướng tích cực

Trong sự phát triển, văn hoá xã hội của các vùng, miền, các dân tộc, các khu vực có sự giao lưu, thâm nhập, giao thoa với nhau. Bên cạnh sự giao lưu ngày càng tăng giữa các nền văn hoá thế giới nhờ vào sự phát triển của giao thông, thông tin liên lạc, ngoại giao và thương mại, thì hoạt động du lịch thúc đẩy hoạt động giao lưu văn hoá một cách trực tiếp nhất và nhanh nhất. Như vậy, du lịch là một hoạt động văn hoá mang tính tổng hợp và xã hội hoá cao. Mọi hoạt động của nó đều theo đuổi hoặc chứa đựng một loại hình, một hình thức văn hoá nào đó. Dù ý thức, hoặc vô thức từ phía người làm du lịch, từ phía cộng đồng, văn hoá đều phải xuyên suốt các mặt hoạt động của du lịch. Các nhu cầu du lịch chủ yếu bao gồm đi lại, ăn uống, lưu trú, mua sắm, tham quan, vui chơi giải trí đều chứa đựng đặc trưng văn hoá. Trong ăn uống, lưu trú, đi lại, mua sắm không chỉ đáp ứng nhu cầu sinh hoạt bình thường mà còn là sự khám phá, thưởng thức, trải nghiệm; tham quan và vui chơi giải trí là nhu cầu đặc trưng của chuyên đi du lịch càng thể hiện rõ nét hơn tính văn hoá. Tất cả các dịch vụ và hàng hoá du lịch (trong đó đặc biệt là hàng lưu niệm) đáp ứng được các nhu cầu này có giá trị đối với khách du lịch ở chỗ nó thoả mãn được các nhu cầu tìm đến cái mới, cái khác biệt của nơi du lịch so với nơi ở thường ngày của du khách.

Ai cũng biết rằng, du lịch tuy phải lấy kinh tế làm cơ sở; sự phát triển kinh tế tạo nên cơ sở vật chất kỹ thuật cho các hoạt động du lịch và bản thân du lịch cũng bao hàm nội dung hoạt động kinh tế, nhưng nhìn tổng thể và xét cho đến cùng thì du lịch là một

hoạt động văn hoá. Tính văn hoá của du lịch, hay nói gọn là văn hoá du lịch, không phải là phép cộng đơn thuần giữa văn hoá với du lịch mà là hình thái văn hoá trong lĩnh vực du lịch, có nội dung xác định. Văn hoá du lịch là do hoạt động du lịch, một hình thức hoạt động văn hoá xã hội đặc thù, sinh ra hoặc liên quan mật thiết với nó; văn hoá du lịch sẽ phát triển cùng với sự phát triển của du lịch. Văn hoá du lịch là một thuật ngữ đa nghĩa và sẽ được hiểu rất khác nhau nếu xem xét từ nhiều khía cạnh. Ở chừng mực nào đó có thể hiểu văn hoá du lịch là tổng hoà của văn hoá vật chất và văn hoá tinh thần do loài người tạo nên; là văn minh tinh thần và văn minh vật chất liên quan mật thiết đến hoạt động du lịch của nhân loại.

Văn hoá du lịch được hình thành do sự tác động lẫn nhau giữa các thành phần tham gia vào hoạt động du lịch, bao gồm tài nguyên du lịch, khách du lịch, dân cư nơi khách đến, chính quyền địa phương và doanh nghiệp du lịch. Trong đó, khách du lịch là trung tâm tạo ra sự tác động, tài nguyên du lịch là đối tượng với sức thu hút du lịch ban đầu và các thành phần còn lại tạo ra điều kiện đủ để phát triển du lịch và có văn hoá du lịch.

Trong thời gian đi du lịch, khách thường sử dụng các dịch vụ, hàng hoá và thường tiếp xúc với dân cư địa phương. Thông qua giao tiếp đó, văn hoá của cả khách du lịch và của cộng đồng dân cư nơi khách đến được trau dồi và nâng cao. Du lịch tạo khả năng cho con người mở mang, tăng cường sự hiểu biết về lịch sử truyền thống, văn hoá, phong tục tập quán, đạo đức, chế độ xã hội,... làm giàu thêm khả năng thẩm mỹ, tôi luyện tình cảm, thoải mái tinh thần khi được tham quan kho tàng văn hoá mỹ thuật của một đất nước, một vùng, một địa phương, một cộng đồng. Trong quá trình du lịch, con người không ngừng quan sát, thẩm nhận, hấp thụ quan điểm, lối sống.

Du lịch còn là phương tiện giáo dục lòng yêu nước, giữ gìn và nâng cao truyền thống dân tộc. Thông qua chuyến đi du lịch mà con người được làm quen với cảnh đẹp, với lịch sử, văn hoá dân tộc, qua đó càng thêm yêu đất nước mình; cộng đồng dân cư địa phương cũng thấy được sự hấp dẫn của văn hoá bản địa, nhận thức ngày một sâu sắc việc bảo tồn di sản văn hoá vật thể và phi vật thể địa phương mình, góp phần khai thác, bảo tồn các di sản văn hoá dân tộc, bảo vệ và phát triển môi trường tự nhiên và xã hội. Du lịch quốc tế có vai trò quan trọng trong giáo dục tinh thần quốc tế, làm cho mọi người thấy cần thiết phải phát triển và củng cố các mối quan hệ quốc tế, làm cho các dân tộc gần gũi nhau hơn, góp phần bình thường hoá quan hệ, giữ gìn, củng cố hoà bình và tăng thêm tình hữu nghị giữa các dân tộc, tăng cường sự hợp tác, hội nhập trên mọi lĩnh vực vì lợi ích phát triển chung.

Ngoài góc nhìn từ phía tiêu dùng du lịch, giao lưu văn hoá trong du lịch cũng được hình thành và thúc đẩy thông qua “sản xuất” du lịch, tức là tạo ra cung du lịch trên thị trường. Sự khai thác tài nguyên du lịch, việc xây dựng các công trình du lịch đã phản ánh trí tuệ và sức sáng tạo của loài người. Trong quá trình toàn cầu hoá, một mặt phải giữ gìn bản sắc trong hoạt động du lịch để có cái riêng của mình, ngành Du lịch ở tất cả nước, các vùng, các địa phương, các cộng đồng đều phải tiếp tục có chọn lọc kinh

nghiệm phát triển du lịch và tinh hoa văn hoá thế giới, của trong hoạt động du lịch, từ xây dựng đến vận hành các cơ sở kinh doanh du lịch đều có sự đan xen, khu vực hóa và toàn cầu hoá cái đẹp, cái hay của các nền văn minh thế giới.

Du lịch hiện nay trở thành hiện tượng phổ biến đã tạo ra dòng người “*dịch chuyển*” trên thế giới mỗi ngày khoảng 3 triệu lượt khách du lịch quốc tế (nếu tính cả khách du lịch nội địa thì con số là sẽ tăng lên 10 lần). Chính dòng khách du lịch ấy đã thúc đẩy sự lưu chuyển của thông tin, tri thức, khoa học, công nghệ, vốn liếng về du lịch và liên quan với du lịch, cũng như của các lĩnh vực khác, tạo ra sự đổi mới về cách nhìn, đổi mới quan niệm về nhiều mặt, kể cả quan niệm về văn hoá. Đến lượt mình, dòng lưu chuyển này tác động trực tiếp đến giao lưu kinh tế, rõ nhất là trong kinh tế đối ngoại, để tạo cơ sở vật chất và điều kiện cho giao lưu văn hoá. Sự giao lưu thông qua du lịch có một ý nghĩa tích cực đối với giao lưu kinh tế, văn hoá, khoa học kỹ thuật giữa các quốc gia, thậm chí có trường hợp còn tiện lợi và hiệu quả hơn so với giao lưu theo con đường chính thức.

2.2.2. Tác động theo hướng tiêu cực

Ảnh hưởng tiêu cực cần nói đến trước tiên là tác động của nó đến môi trường, cả môi trường tự nhiên và môi trường xã hội, tức là gây ra ô nhiễm môi trường, thể hiện rõ nhất là ở những nơi khách đến. Dòng khách du lịch tăng lên nếu không quản lý tốt sẽ dẫn đến thương mại hoá, tầm thường hoá văn hoá bản địa và văn hoá dân tộc để kiếm tiền được nhanh, rõ nhất trong việc tổ chức lễ hội bất cứ lúc nào và bất cứ ở đâu; sự phỏng cổ tùy tiện trong kiến trúc, trong biểu diễn, trong tôn tạo duy tu bảo dưỡng các di tích không theo nguyên bản. Sự thương mại hoá, tầm thường hoá văn hoá chỉ có thể mua vui cho khách trong chốc lát, những lại gây ra sự thương tổn nghiêm trọng lòng tự tôn dân tộc đối với nền văn hoá của mình, sớm hay muộn sẽ dẫn đến suy giảm lòng mến khách và sự phát triển bền vững của du lịch. Các vấn đề khác cũng rất cần quan tâm là sự lai căng văn hoá, sự bắt chước lối sống của du khách muôn phương, sự sa sút quan niệm đạo đức truyền thống dẫn đến băng hoại đạo đức...

Phát triển du lịch không được quản lý tốt sẽ làm ô nhiễm môi trường tự nhiên do khai thác quá tải tài nguyên du lịch tự nhiên, dẫm đạp lên cây cỏ, bẻ hái thực vật quý hiếm, ăn và mua động vật quý hiếm, xả rác và nước thải, gây tiếng ồn, sử dụng quá mức nước sạch, không khí sạch, làm biến động hệ sinh thái, nhất là giảm thiểu tính đa dạng sinh thái khi du lịch phát triển, số lượng du khách tăng lên quá tải...

Sẽ là sai lầm nếu chỉ nhìn thấy mặt tích cực của du lịch trong việc hình thành, phát triển và thúc đẩy giao lưu văn hoá, mà coi nhẹ mặt tiêu cực phát sinh đi liền với hoạt động du lịch. Tuy nhiên, cần phải khẳng định ở đây là những mặt tiêu cực này không phải là bản chất vốn có của du lịch, không phải cứ phát triển du lịch là sẽ gây ra những ô nhiễm môi trường, những tiêu cực nêu trên, mà do sự quản lý kém hiệu quả sẽ dẫn tới hậu quả du lịch là mảnh đất thuận lợi để cho các mặt tiêu cực hình thành và phát triển. Không vì ảnh hưởng tiêu cực đi liền với du lịch mà hạn chế sự nghiệp phát triển

du lịch. Mấu chốt của vấn đề là làm sao nhìn rõ các ảnh hưởng tiêu cực để kiểm soát, giảm thiểu nó.

2.3. Phát triển du lịch cộng đồng theo hướng bền vững

Phát triển du lịch cộng đồng với mục tiêu xóa đói giảm nghèo dứt khoát phải theo hướng bền vững. Phát triển bền vững suy cho cùng là sự phát triển nhằm đáp ứng các nhu cầu của hiện tại mà không làm tổn hại đến khả năng đáp ứng các nhu cầu của các thế hệ mai sau. Trên thực tế, điều này đang trở nên cấp thiết và thường được nói tới khi muốn nhấn mạnh đến việc sử dụng có trách nhiệm các nguồn tài nguyên du lịch. Trong du lịch cộng đồng sự lựa chọn bắt buộc là phải sử dụng có trách nhiệm các nguồn tài nguyên du lịch tự nhiên và nhân văn. Quá trình phát triển du lịch cộng đồng phải được định hướng và quản lý theo một phương châm: Kết hợp hài hoà nhu cầu của hiện tại và tương lai trên cả hai góc độ tổ chức, sản xuất du lịch và tham gia tiêu dùng du lịch, nhằm đạt tới một mục đích bảo tồn, tái tạo và phát triển được tài nguyên tự nhiên, giữ gìn và phát huy được bản sắc văn hoá dân tộc và hồn cốt linh thiêng của truyền thống.

Điều cốt lõi của bền vững là sự cân bằng: Cân bằng giữa cung và cầu cả trong hiện tại và tương lai, thể hiện nổi bật là yếu tố sức chứa; cân bằng giữa số lượng và chất lượng của sự phát triển; cân bằng giữa thu hút khách du lịch quốc tế và khách du lịch nội địa trong những giai đoạn nhất định; cân bằng giữa khai thác và bảo vệ, phát triển nguồn tài nguyên du lịch lễ hội; cân bằng giữa yêu cầu phát triển và khả năng quản lý, trong đó số lượng và chất lượng nguồn nhân lực tổ chức lễ hội và hoạt động du lịch đóng vai trò then chốt; cân bằng hoạt động du lịch về mặt thời gian và không gian; cân bằng giữa chi phí và lợi ích... Những vấn đề này không phải lúc nào cũng có thể thực hiện được vì thường bị sức ép của lợi ích trước mắt. Đây là những nguyên tắc khi phát triển du lịch cộng đồng góp phần xóa đói giảm nghèo phải tuân thủ nghiêm ngặt.

3. Một số khuyến nghị phát triển du lịch cộng đồng nhằm xóa đói giảm nghèo theo hướng bền vững

3.1. Về cơ chế, chính sách

Muốn phát triển du lịch cộng đồng trước tiên phải có sự quan tâm của các ngành, các cấp từ trung ương tới địa phương, phải được thể chế hóa, cụ thể hóa thành các văn bản quy phạm pháp luật và phải được hoàn thiện theo tình hình thực tế. Cần phải có các chính sách phát triển kinh tế xã hội phù hợp, trong đó xác định du lịch là một ngành kinh tế tổng hợp, mang nội dung ăn hóa sâu sắc, có tính liên ngành, liên vùng và xã hội hóa cao, đóng góp cho sự tăng trưởng kinh tế xã hội và góp phần xóa đói giảm nghèo đảm bảo an sinh xã hội.

Qua nghiên cứu mô hình du lịch cộng đồng của một số nước trong khu vực và tại các địa phương trong nước có thể thấy cần phải có cơ chế chính sách tạo cơ hội để người dân có thể cung cấp được hàng hóa, dịch vụ du lịch. Đường lối, chính sách ở

đây là hướng dẫn cho người dân sản xuất sản phẩm gì, sản xuất như thế nào cho phù hợp với lợi thế của từng địa phương để đáp ứng được nhu cầu của khách du lịch.

Cần phải có chính sách khuyến khích các doanh nghiệp du lịch, doanh nghiệp lưu hành tiêu thụ các sản phẩm do người dân địa phương làm ra. Làm được điều này có nghĩa là đã giúp được người dân tăng thêm thu nhập, có công ăn việc làm ổn định và tạo ra ý thức giữ gìn các truyền thống bản sắc của dân tộc mình. Đó là đóng góp của du lịch cho việc xóa đói giảm nghèo ở địa phương phát triển du lịch.

3.2. Phân chia lợi ích từ hoạt động du lịch ở địa phương

Cộng đồng phải được chia sẻ lợi ích từ phát triển du lịch. Theo nguyên tắc này cộng đồng phải cùng được hưởng lợi như các thành phần khác tham gia vào hoạt động kinh doanh cung cấp các sản phẩm cho khách du lịch, nguồn thu từ hoạt động du lịch được phân chia công bằng cho mọi thành viên tham gia hoạt động, đồng thời lợi ích đó cũng được trích để phát triển lợi ích chung cho xã hội như tái đầu tư cho cộng đồng xây dựng đường sá, cầu cống, điện và chăm sóc sức khỏe, giáo dục.

Bên cạnh đó, hoạt động du lịch gây ra những mâu thuẫn giữa các bên tham gia nếu không phân chia lợi ích công bằng. Cho nên, muốn khai thác lâu bền các giá trị của cộng đồng, nhất thiết phải thực hiện du lịch có trách nhiệm. Trong bối cảnh hiện nay, phát triển du lịch có trách nhiệm phải chia sẻ lợi ích, đảm bảo sự tham gia đồng đều của tất cả các bên. Đối với du khách, phải làm sao để họ thay đổi nhận thức và có những hành động thiết thực tại điểm đến. Nhiều doanh nghiệp đã hỗ trợ cho người bản địa, hỗ trợ về môi trường, rác thải. Còn đối với những du khách nếu không có nhiều thời gian thì có thể mua sản phẩm của địa phương; thuê hướng dẫn viên du lịch là người bản địa; ăn, nghỉ ở nhà hàng của địa phương.

Phát triển du lịch cộng đồng mang lại lợi ích cho người dân địa phương. Trong đó, cộng đồng dân cư tại địa phương tham gia du lịch cộng đồng với tư cách vừa là nhà tổ chức, vừa là người hưởng thụ, lại vừa chủ động cung cấp các dịch vụ như nhà nghỉ, phương tiện vận chuyển, phục vụ ăn uống, bán hàng lưu niệm, hỗ trợ du khách... Cùng với du khách, người dân là đối tượng được thụ hưởng những lợi ích hữu hình cũng như vô hình của hoạt động này. Phát triển du lịch thì phải có trách nhiệm với xã hội. Để phát triển kinh tế địa phương, tôn trọng những giá trị bản địa, giá trị cộng đồng thì loại hình du lịch có trách nhiệm sẽ là giải pháp để phát triển du lịch cộng đồng đúng hướng và bền vững. Suy cho cùng thì người dân phải được hưởng lợi từ sự phát triển du lịch này.

3.3. Lựa chọn loại hình sản phẩm du lịch

Mỗi địa phương cần xây dựng phương án lựa chọn loại hình sản phẩm để làm định hướng phát triển du lịch cộng đồng. Để làm được điều đó, cần có sự nghiên cứu cụ thể ở nhiều lĩnh vực như cuộc sống cư dân bản địa, văn hóa, ẩm thực đặc trưng, phong tục, tập quán sinh hoạt,... nhằm định hướng các giá trị cốt lõi của cộng đồng, giữ gìn và phát triển không gian văn hóa để nuôi dưỡng, bảo tồn và phát huy những giá trị ấy. Để

khắc phục các hạn chế về nguồn lực, cơ sở hạ tầng nhất là vùng sâu vùng xa, cần nghiên cứu lựa chọn mô hình du lịch đòi hỏi ít nguồn lực nhưng lại phát huy được lợi thế về cảnh quan thiên nhiên, tài nguyên nhân văn, sắc thái văn hoá bản địa của cộng đồng các dân tộc. Trong trường hợp này, để phát triển du lịch gắn với xóa đói giảm nghèo phục vụ cho phát triển kinh tế - xã hội, lựa chọn mô hình phát triển du lịch dựa cộng đồng đóng vai trò quan trọng.

Du lịch dựa vào cộng đồng là mô hình phát triển theo quan điểm, triết lý phát triển của du lịch bền vững thông qua loại hình du lịch sinh thái theo nghĩa rộng. Trong mô hình này, cộng đồng dân cư là người cung cấp chính các sản phẩm dịch vụ cho khách du lịch, họ giữ vai trò chủ đạo phát triển và duy trì các dịch vụ. Các khu, điểm tổ chức phát triển du lịch cộng đồng là những khu vực đó có tài nguyên hoang dã còn nguyên vẹn đang bị tác động huỷ hoại cần được bảo tồn. Cộng đồng dân cư là người có trách nhiệm trực tiếp tham gia bảo vệ tài nguyên du lịch và môi trường nhằm hạn chế, giảm thiểu tác động bởi khách du lịch và khai thác của chính bản thân cộng đồng dân cư. Dựa vào cộng đồng gồm các yếu tố giao quyền cho cộng đồng, cộng đồng được tham gia khuyến khích và đảm nhận các hoạt động du lịch và bảo tồn tài nguyên môi trường. Phát triển du lịch cộng đồng đồng nghĩa với đảm bảo sự công bằng trong việc chia sẻ nguồn thu nhập du lịch cho cộng đồng giữa các bên tham gia.

3.4. Sự tham gia của cộng đồng dân cư

Cộng đồng thực hiện tham gia từ đầu các kế hoạch phát triển du lịch. Để đảm bảo cho sự phát triển bền vững thì yếu tố cộng đồng dân cư được tham gia bàn bạc ngay từ đầu về các chủ trương, kế hoạch, cũng như trong quá trình triển khai, thực hiện các kế hoạch, chương trình. Các vấn đề bàn bạc thảo luận cần được công khai dân chủ đặc biệt là cơ chế ăn chia các lợi ích đảm bảo công bằng, người tham gia hoạt động cung cấp dịch vụ phải là người chứng kiến phân chia các lợi ích cho các bên tham gia.

Tăng quyền lực cho cộng đồng là thực hiện quyền kiểm soát, quản lý các nguồn tài nguyên thiên nhiên, cộng đồng được giao trách nhiệm giám sát các vấn đề liên quan đến phát triển du lịch từ chủ trương, triển khai các kế hoạch, từ việc đầu tư xây dựng cơ sở hạ tầng, các công trình công cộng đến vấn đề bảo vệ, bảo tồn tài nguyên. Tăng quyền lực bao gồm tăng cường khả năng kiểm soát và khả năng tiếp cận của cộng đồng đối với vấn đề có liên quan đến phát triển du lịch và bảo vệ môi trường. Tăng quyền lực cho cộng đồng dân cư bao gồm các việc xây dựng nguồn nhân lực cho cộng đồng có đủ điều kiện và khả năng thực hiện, tiếp cận, cũng như đủ các yếu tố chuyên môn trong việc giám sát các vấn đề phát triển du lịch. Quyền lực của cộng đồng tại đây được thể hiện trên cơ sở pháp lý và cho phép của cộng đồng đối với mọi công việc từ việc tham gia kế hoạch phát triển đến việc tổ chức, quản lý, thực hiện và giám sát nhằm đạt được sự phát triển bền vững cả về kinh tế xã hội, tài nguyên và môi trường.

Đảm bảo tính hợp lý trong quá trình tham dự của cộng đồng. Tính hợp lý ở đây không chỉ xem xét sao cho phù hợp với nhu cầu phát triển kinh tế - xã hội và văn hoá

tại địa phương tiến hành phát triển du lịch mà còn phải cả vấn đề môi trường, hệ sinh thái (cả tự nhiên và nhân văn).

3.5. Sự vào cuộc của các bên trong phát triển du lịch cộng đồng

- Cơ quan quản lý chuyên ngành ở địa phương với chức năng nhiệm vụ không ngừng nâng cao công tác quản lý hướng dẫn, tổ chức thực hiện nhằm phối kết hợp khai thác tốt các điểm du lịch tại địa phương, giữ gìn bảo tồn bản sắc văn hoá dân tộc thu hút khách du lịch góp phần xây dựng kinh tế xã hội ở địa phương. Chính quyền địa phương giúp đỡ hướng dẫn các xóm bản tổ chức công việc đón tiếp ứng xử với khách; giữ gìn phát huy bản sắc văn hoá dân tộc như kiến trúc nhà ở, trang phục; giữ gìn bảo vệ môi trường vệ sinh; bảo đảm an ninh trật tự cho khách du lịch, nghiên cứu sưu tầm các truyền thống văn hoá dân tộc tiên tiến đưa vào phục vụ khách du lịch. Bên cạnh đó, chính quyền địa phương cần có những ưu đãi về chính sách nhằm thu hút các công ty lữ hành khai thác và liên kết các tour du lịch, đồng thời, đa dạng hóa loại hình dịch vụ như: các hoạt động dưới hình thức tham gia vào một số công đoạn sản xuất/canh tác nông nghiệp; thăm quan phong cảnh, con người, văn hóa và lối sống của người dân... để giúp du khách trải nghiệm cuộc sống thường nhật của người dân bản địa và khám phá những nét đặc sắc về văn hóa, phong tục, nếp sống nơi đây.

- Đối với các công ty lữ hành cần tham gia xây dựng tour, tuyến, chương trình du lịch, xây dựng ấn phẩm quảng bá tuyên truyền, tham gia hỗ trợ nhà dân hoàn thiện nâng cao cơ sở vật chất kỹ thuật phục vụ khách. Xây dựng những sản phẩm du lịch với những yếu tố độc đáo sẽ thôi thúc du khách tìm đến nhằm thoả mãn nhu cầu, tránh được sự nhàm chán như tổ chức các lễ hội tại các bản, tái hiện các trò chơi dân gian, xây dựng các làng nghề truyền thống, tổ chức các buổi biểu diễn văn nghệ dân gian và lửa trại...

- Chú trọng công tác tập huấn cho người dân làm du lịch thông qua các hoạt động đào tạo, bồi dưỡng chuyên môn nghiệp vụ. Thực tế là tại các bản du lịch đội ngũ lao động hầu như chưa được đào tạo bài bản, chủ yếu là kinh doanh tự phát, học hỏi kinh nghiệm lẫn nhau, kiến thức trong nghề ít, ngại va chạm, chủ yếu là nhiệt tình và hiếu khách. Chính vì thế muốn cho hoạt động du lịch ở các bản thành công thì phải đầu tư cho con người, đó là đầu tư mang tính chiến lược. Đào tạo từ những người làm công tác quản lý tại các tuyến điểm và những cư dân tham gia hoạt động kinh doanh du lịch để áp dụng một cách khoa học, linh hoạt, sáng tạo công nghệ đón tiếp và phục vụ khách du lịch.

- Các cấp, ngành ở địa phương tập trung đầu tư hạ tầng cho bản du lịch, hỗ trợ xây dựng cơ sở vật chất kỹ thuật cho người dân nhưng phải đảm bảo các yếu tố giữ gìn cảnh quan môi trường, phong tục tập quán, truyền thống văn hoá. Đầu tư phát triển mô hình du lịch cộng đồng phải chú ý công tác bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa, lịch sử bản địa, tránh sự lai căng, biến chất của những giá trị cốt lõi của không gian văn hóa và cộng đồng dân cư nằm trong vùng dự án; đảm bảo an ninh trật tự, an toàn xã hội; vệ sinh môi trường; đặc biệt cộng đồng cư dân nơi du lịch phát triển phải được

hưởng lợi từ việc phát triển du lịch cộng đồng. Tăng cường công tác tuyên truyền quảng bá, giới thiệu rộng rãi loại hình du lịch dựa vào cộng đồng đến du khách gần xa, đặc biệt là khách quốc tế trên các phương tiện thông tin đại chúng.

4. Bài học từ mô hình du lịch cộng đồng ở Quảng Ninh

So với một số địa phương, mô hình du lịch cộng đồng ở Quảng Ninh xuất hiện muộn hơn, nhưng đã đem lại không ít thành công. Trong đó, đầu tiên phải kể đến mô hình hợp tác xã dịch vụ du lịch chèo thuyền đưa du khách đi tham quan làng chài Cửa Vạn. Bước đầu mô hình này đã mang lại những thành công nhất định, tạo công ăn việc làm cho bà con ngư dân. Những người ngư dân quanh năm gắn bó với sông nước, chỉ biết làm công việc đánh bắt cá nay đã được biết thêm một nghề mới, đó là nghề chèo thuyền nan đưa đón khách du lịch đi tham quan, khám phá Vịnh Hạ Long. Từ khi có dịch vụ du lịch này, một bộ phận người dân nơi đây đã được chuyển đổi ngành nghề, giảm bớt công việc đánh bắt, khai thác cạn kiệt tài nguyên, nguồn lợi thủy sản trên Vịnh, người dân biết thêm một nghề mới đó là nghề làm dịch vụ du lịch. Bước đầu dịch vụ chèo đò đưa đón khách tham quan Vịnh đã góp phần nâng cao thu nhập, đời sống cho người dân nơi đây...

Tiếp theo thành công của mô hình chèo thuyền đưa khách đi tham quan Vịnh, trải nghiệm cuộc sống của người dân bản xứ, mô hình phát triển du lịch cộng đồng ở làng quê Yên Đức cũng được đánh giá cao. Đây là mô hình phát triển du lịch cộng đồng điểm ở Quảng Ninh, được nhiều địa phương tham quan học hỏi kinh nghiệm. Điều làm cho du khách thấy bất ngờ khi đến với làng quê Yên Đức từ khi áp dụng mô hình du lịch cộng đồng là phong cảnh làng quê yên bình, đường làng, ngõ xóm được phong quang, sạch sẽ, người dân đã nhận thức được việc phát triển sản xuất gắn với đón khách du lịch đến tham quan và bảo vệ môi trường. Mặc dù doanh thu từ du lịch cộng đồng chưa cao, nhưng nó đã mở ra một hướng phát triển trong việc xây dựng nông thôn mới. Phát triển du lịch cộng đồng, người dân sẽ trực tiếp tham gia và thu lợi, từ đó nâng cao đời sống vật chất, tinh thần, giúp người dân có ý thức hơn trong việc giữ gìn cảnh quan tự nhiên, những giá trị vật chất và văn hoá truyền thống để phục vụ du lịch. Các hoạt động mà du khách đến đây được khám phá rất bình dị, mộc mạc trong cuộc sống thường nhật nhưng lại rất sinh động. Du khách được trải nghiệm cuộc sống thường ngày của bà con nông dân như xay lúa, giã gạo, úp cá hay tham quan ngôi chùa cổ của làng, xem múa rối nước... Điều đặc biệt hơn nữa, khách đến thăm nhà dân, được tìm hiểu những nét đẹp bản sắc văn hoá, phong tục tập quán và cuộc sống của người dân địa phương. Hiện nay, trung bình mỗi tháng, khu du lịch làng quê Yên Đức đón khoảng 2.000 khách tham quan du lịch, chủ yếu là khách châu Âu.

Hiện nay, sau mô hình du lịch cộng đồng thành công ở Vịnh Hạ Long, làng quê Yên Đức, một số xã trên các tuyến đảo Vân Đồn, Cô Tô, Cái Chiên cũng đang hướng tới phát triển mô hình du lịch cộng đồng. Mặc dù, có thể nói, các mô hình du lịch cộng đồng ở các địa phương trên tuyến đảo vẫn còn manh mún, mang tính tự phát, nhưng bước đầu cũng nhận được sự ủng hộ, vào cuộc của chính quyền địa phương và khách

tham quan du lịch. Mô hình du lịch cộng đồng ở Cô Tô tập trung phát triển nhiều nhất ở hai xã Đồng Tiến và Thanh Lân. Du lịch cộng đồng ở đây chủ yếu kết hợp giữa việc tham quan khám phá vẻ đẹp hoang sơ của đảo và tìm hiểu đời sống sinh hoạt của người dân trên đảo. Du khách sẽ được trải nghiệm cuộc sống ở nhà dân, cùng tham gia vào các sinh hoạt hàng ngày như đánh cá, câu mực, các hoạt động tập thể như đốt lửa trại, trồng cây, tham quan hải đăng, rừng nguyên sinh...

5. Thay cho lời kết

Mặc dù việc phát triển các sản phẩm du lịch cộng đồng là phù hợp xu thế và số du khách tìm đến các sản phẩm du lịch này ngày càng tăng, nhưng thực tế, du lịch cộng đồng ở Việt Nam vẫn mang tính tự phát, chưa được tổ chức bài bản, chưa đi vào thực chất. Hình thức hoạt động mới chỉ mang ý nghĩa tham quan, ít đạt được mục đích nâng cao nhận thức, giáo dục môi trường và cảm nhận nét đặc sắc trong văn hóa của cộng đồng bản địa. Một vài địa phương lại quá chú trọng đến yếu tố phát triển kinh tế nên tổ chức còn manh mún, chộp giật, chuyển quá nhanh sang dịch vụ du lịch, mà chưa chú trọng đến vấn đề duy trì bền vững hoạt động này. Vì thế, để du lịch cộng đồng phát triển, quan trọng nhất vẫn là cộng đồng của từng địa phương phải ý thức sâu sắc về giá trị đặc sắc của văn hóa, địa phương mình, từ đó truyền tải đến du khách những giá trị này bằng tình yêu, sự tôn trọng và niềm tin. Song song với việc tháo bỏ các vướng mắc đang hạn chế du lịch cộng đồng, các nhà khoa học cần phối hợp nghiên cứu, hướng dẫn người dân bản địa xây dựng sản phẩm hấp dẫn, không trùng lặp, bảo đảm vấn đề giữ gìn cảnh quan, môi trường, tránh tình trạng chộp giật, phá hủy dần những nét văn hóa bản địa đặc sắc. Muốn hạn chế tình trạng phát triển tự phát về du lịch cộng đồng như hiện nay, nhất thiết phải có quy hoạch cụ thể và rõ ràng, tăng cường chức năng quản lý nhà nước. Tuy nhiên cần lưu ý, quản lý nhà nước không phải là quản hay siết chặt mà phải hướng dẫn, tạo điều kiện cho người dân làm đúng và hiệu quả hình thức du lịch này...

Vấn đề là cần có cơ chế chính sách cụ thể từ phía nhà nước để khơi dậy sức dân, để làm du lịch cộng đồng trở thành một hướng phát triển bền vững của du lịch Việt Nam. Theo các chuyên gia, việc phát triển du lịch cộng đồng là phù hợp với xu thế thời đại, đáp ứng nhu cầu khám phá của đông đảo du khách muốn tìm hiểu văn hoá dân tộc đặc sắc. Tuy nhiên, muốn du lịch cộng đồng phát triển cần giữ nguyên gốc, nguyên sơ, chất phác chân thực của văn hoá bản địa, đó là giá trị cốt lõi của cộng đồng, không để đánh mất nó. Phát triển du lịch cộng đồng thì phải có trách nhiệm với xã hội với chính cộng đồng đó. Để phát triển kinh tế địa phương, tôn trọng những giá trị bản địa, giá trị cộng đồng thì du lịch có trách nhiệm sẽ là giải pháp để phát triển du lịch cộng đồng đúng hướng và bền vững. Chỉ khi nào người dân thực sự được hưởng lợi từ sự phát triển du lịch của địa phương, lúc đó du lịch cộng đồng mới phát triển bền vững, góp phần tích cực vào việc xóa đói giảm nghèo./.

Đoàn Mạnh Cường

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- 1) Phạm Thị Hồng Cúc - Ngô Thanh Loan (2016), Du lịch cộng đồng góp phần xóa đói giảm nghèo tại Việt Nam, Tạp chí Phát triển Khoa học và Công nghệ, Tập 19, Số X5-2016, pp.5-11.
- 2) <http://www.itdr.org.vn/vi/nghiencuu-traodoi/831>, Võ Quế, Xóa đói giảm nghèo thông qua phát triển du lịch dựa vào cộng đồng, Cập nhật: 09:25, Thứ sáu, 15/8/2014.
- 3) <http://vietnamtourism.gov.vn/index.php/items/18991>, Du lịch cộng đồng: Xu hướng phát triển du lịch bền vững, Cập nhật: 08:35:49, Thứ ba, 06/10/2015.
- 4) <https://vov.vn/du-lich/>, Diệu Linh, Du lịch cộng đồng - hướng phát triển bền vững, Cập nhật: 15:07, Thứ năm, 25/09/2014.
- 5) <http://dangcongsan.vn/453861.html>, Quang Minh, Phát triển du lịch cộng đồng để thoát nghèo, Cập nhật: 18:11 15/09/2017.